

Zora Konjajev¹

Medicinci v slovenski partizanski saniteti v letih 1941–45

Medical Students in Partisan Hospitals from 1941–45

IZVLEČEK

V letih 1941–45 se je v NOB vključilo 267 medicincev od 324 vpisanih na Medicinsko fakulteto v Ljubljani. V partizanski saniteti je delovalo 194 medicincev, med njimi 55 medicink. Opravljali so delo bolničarjev v bojnih enotah, sanitetnih referentov, asistentov pri operacijah, nekateri so tudi vodili bolnišnične postojanke. Študentke medicine so opravljale enake naloge, bile so tudi inštrumentarke v bolnišničnih postojankah. Partizanska saniteta je bila organizirana v bojnih enotah, za varno zdravljenje ranjencev so bile zgrajene številne bolnišnične postojanke, skrite v gozdovih. Vseh ranjencev je bilo 22.000, od katerih je bilo kar 61,1 % ozdravljenih in vrnjenih v bojne enote. Krvavi davek medicincev je bil velik, saj jih je kar 54 od 194 izgubilo življenje v NOB.

ORGANIZACIJA SLOVENSKE PARTIZANSKE SANITETE

Organizacija slovenske partizanske sanitete v izrednih razmerah partizanskega načina vojskovanja je enkraten pojav v zgodovini medicine in vojskovanja. Naloga vojaške sanitete vseh vojskujočih se armad je skrb za zdravljenje borcev, ki jih zdravi in oskrbuje v bolezni ali ob poškodbi in jim med zdravljenjem zagotavlja varnost v ustanovah in zaledju. Za to delovanje je skrbno izdelana in uveljavljena doktrina v modernem načinu vojskovanja. Mobilna partizanska vojska, ki je gradila strategijo in taktiko po načelih gverilskega vojskovanja, je bila skoraj pred nerešljivo nalogo, kako izpeljati splošno veljavna načela organizacije vojaške sanitete.

Partizanske enote so delovale na okupiranem in sovražnem ozemlju ter niso imele zaledja, kamor bi lahko varno odložile ranjence. Spomnimo se legendarnih dogodkov na jugoslovanskem ozemlju ob nemških ofenzivah ob Sutjeski in Neretvi, ko je bil velik del partizanske udarne moči ohromljen s prenašanjem ranjencev in jim tudi s tem ni bila vselej zagotovljena varnost. Med zajetimi ranjenci in zdravstvenim osebjem, ki je skr-

belo zanje je bilo veliko žrtev, saj sovražnik ni upošteval mednarodnih konvencij in je zajete pobijal.

V slovenski partizanski saniteti je sodelovalo veliko medicincev, ki so s svojim delom pripomogli k izjemni uspešnosti partizanskega zdravstva. Vprašamo se, od kod ta množičnost, požrtvovalnost in domoljubnost?

Na Medicinski fakulteti v Ljubljani je bilo med letoma 1940/41 vpisanih 324 študentov. Najštevilnejši je bil prvi letnik 1940, ki je imel za tedanje čase rekordnih 100 medicincev in 40 medicink. Kar 267 in med njimi 55 medicink se je spomladi 1941 vključilo v OF. V aprilu 1941 je pričel namreč delovati univerzitetni odbor OF. Odbor OF Medicinske fakultete so sestavljali predstavniki strank, ki so se odločile za boj z okupatorjem. V odboru je bila zastopnica zveze komunistične mladine Jugoslavije, zastopnica krščanskih socialistov in zastopnik skupine levih nacionalistov. Manjšina medicincev se je odločila za skrajno desničarske *stražarje* in *mladce*, ki so sodelovali z okupatorjem, nekaj medicincev ni bilo opredeljenih.

Medicinci in medicinke so v okupirani Ljubljani delovali ilegalno, povezovali so se v manjše skupine in tvegali, da jih bo okupator zaprl, mučil, odpeljal v koncentracijska

¹ Prof. dr. Zora Konjajev, dr. med., Valvasorjeva ulica 10, 1000 Ljubljana.

taborišča ali streljal kot talce. Predvsem so zbirali denar, hrano in oblačila za ljudsko pomoč zapornikom in partizanskim družinam, ki so ostale brez sredstev. Delovali so v sabotažnih skupinah, v obveščevalni službi, v dokumentacijski in ciklostilni tehniki, kjer so ponarejali osebne izkaznice, živilske karte, različne dovolilnice za prosto gibanje ipd. za ilegalce. Predvsem pa so se odzvali pozivu za zbiranje sanitetnega materiala za partizane in si izpopolnjevali znanje v prvi pomoči in tudi v vojni kirurgiji na tečajih, ki so jih vodili univerzitetni učitelji, vključeni v OF, v želji, da bi medicince čim bolje pripravili za naloge sanitete v izrednih razmerah partizanskega vojskovanja.

Prvih sedem medicincev se je že leta 1941 pridružilo majhnim mobilnim partizanskim enotam, da bi pomagali ranjencem. Požrtvovalno so s pomanjkljivim znanjem oskrbovali ranjence na samotnih kmetijah in le izjemoma je bilo možno težje ranjence na skrivaj prepeljati v ljubljansko splošno bolnišnico ali Sanatorij Emona, kjer so jih operirali kirurgi včlanjeni v OF. Ljubljana tedaj še ni bila obdana z nepreohodno žično ograjo in bunkerji.

V letu 1942 se je partizansko gibanje razmahnilo. V bojih je bilo več ranjencev in skupina slovenskih zdravnikov je morala izdelati načela slovenske partizanske sanitete, ki naj bi se razlikovala od metod, ki so bile v veljavi v drugih jugoslovanskih partizanskih območjih in zagotoviti ranjencem drugačno, boljše in predvsem varnejše zdravljenje. Junija 1942 so se partizanski zdravniki sestali na posvetu v Tisovcu v Suhi Krajini in načrtali osnovno usmeritev partizanski saniteti. To je bilo veliko in tvegano dejanje, saj ni nihče imel lastnih izkušenj, niti jih ni bilo možno črpati od drugih gverilskih gibanj. Osnovna načela so vsebovala:

- organizacijo sanitete v bojnih enotah,
- razbremenitev partizanske vojske nepremičnih ranjencev,
- nudenje ranjencem in bolnikom varno zavetje in skrivališče pred nasprotnikom,
- ozdravitev ranjencev in čimprejšnja vrnitev v bojne enote,
- zdravljenje zajetih sovražnih ranjencev,
- organizacija civilne sanitete.

Slika 1. Franc Novak – Luka

Organizacijo v bojnih enotah je prevzel Franc Novak – Luka, ki je postal član glavnega poveljstva. Dr. Pavel Lunaček je bil določen za organizacijo stacionarnega bolnišničnega zdravljenja v postojankah, skritih v gozdovih. Za brezhibno delovanje sistema je bila potrebna stroga, dosledna tajnost, ki je bila njegova zamisel. Izdelal je natančna in stroga navodila, ki so veljala za vse.

Leti 1942 in 1943 sta bili v znamenju odhoda številnih zdravnikov in medicincev v NOB. Od 267 medicincev, vključenih v OF, se je kar 194 v medicincev, med njimi 55 medicink, pridružilo 181 zdravnikom in 20 zdravnicam v partizanski saniteti. Medicinci so prinesli velik delež partizanski saniteti in svoje požrtvovalno delo je kar 54 medicincev plačalo s svojim življenjem. Med zdravniki je bilo

Slika 2. Medicinki Jasna Župančič (levo), Živa Majcen (desno).

45 zdravnikov žrtev, padlih v boju ali zaradi okupatorjevega nasilja.

Medicinci so bili dodeljeni četam in brigadam, kjer so opravljali odgovorne naloge bolničarjev, sanitetnih referentov in higienikov in celo nadomeščali zdravnike v postojankah. Medicinke so opravljale iste posle kot moški tovariši v bojnih enotah in delale tudi kot zdravniške asistentke in inštrumentarke v postojankah. Pomanjkljivo znanje so si dopol-

njevali v sanitetnih tečajih in ob delu z izkušnimi in večšimi zdravniki, ki so nanje prenašali znanje.

Prva bolnišnična postojanka je bila opremljena junija 1942 na Daleč hribu pri Podstenicah. To je bila lovska koča, ki ni bila skrita in so jo Italijani v poletni ofenzivi 1942. požgali. Nadaljnje ustanavljanje skrivnih bolnišnic je bilo odvisno od osebnih in tudi skupinskih iniciativ in končno tudi od sanitetnih poveljstev.

Bolnišnične postojanke so bile zgrajene v globokih roških gozdovih v globelih, zamaskirane z vejevjem in mahom. Kurili so samo ponoči z ogljem ali z zelo suhim lesom, da ni bilo dima. V postojanki je morala vladati popolna tišina. Pri gradnji so se izogibali krajem, ki so imeli na specialkah označen vodni vir. Nobena vidna pot ni vodila do postojanke. Za skrito pot so vedeli samo člani osebja in je bila speljana po skalah, hlodih, po potokih, dvižnih brveh ipd. Za zvezo z bolnico so bile t. i. *javke*, kjer so prinašalci ranjence odložili in tam jih je prevzelo bolnišnično osebje. Ranjencem so zavezali oči pri prihodu in odhodu. Omenjeni ukrepi so le del navodil, ki so bila na postojankah upoštevana. Uspešnost tajnosti lahko merimo po tem, da je v Kočevskem Rogu sovražnik odkril s pomočjo izdajce le eno postojanko od enajstih z 22 ranjenci, ki jih je pobil in postojanko zažgal.

Slika 3. Bolnišnica Spodnji Hrastnik, France Mihelič.

Slika 4. Bolnica Franja v soteski Pasice pri Cerknem.

Največja skupina partizanskih bolnišnic je bila v Kočevskem Rogu, ki se je imenovala Slovenska centralna vojna partizanska bolnišnica (SCVPB), ki je imela enajst postojank oddaljenih več ur hoda. Posamezne postojanke so imele več objektov in so sprejemale 40–60 ranjencev. Vseh ležišč je bilo 574, najbolje je bila opremljena postojanka Zgornji Hrastnik, ki jo je vodil Janez Milčinski – Peter, ki je naredil načrt za dokaj popolno operacijsko mizo iz lesa. Postojanka je imela tudi majhen mikrobiološki laboratorij. Postojanko Ajdovec v Kočevskem Rogu je vodil zavezniški zdravnik dr. Lindsay Rogers, ki je bil navdušen nad organizacijo slovenske partizanske sanitete in je izposloval od zaveznikov izdatnejšo pomoč v zdravilih. V SCVPB je bila tudi postojanka Spodnji Hrastnik, ki je bila lično urejena porodnišnica za partizanke in aktivistke. Vodila jo je pediatriinja Božena Grossmann, česar v tedanjih mirnodobskih porodnišnicah še ni bilo. Pri zapletenih porodih so pomagali kar trije vrhunski porodničarji: dr. F. Novak – Luka, dr. P. Lunaček – Igor in dr. Ruža Šegedin. Rodilo se je 53 novorojencev, ki so bili vsi dojeni, saj drugega mleka ni bilo na voljo. Na željo mater je novorojenč-

ke krstil dr. Metod Mikuž, nekdanji tajnik škofofa Rožmana.

Postojanke SCVPB so bile osnovni vzorec za izgradnjo vseh nadaljnjih nepremičnih skritih bolnišničnih postojank. Podobne postojanke so bile zgrajene na Tolminskem, v Trnovskem Gozdu, Goriških Brdih, na Cerkljanskem, Štajerskem in Kozjanskem. V Žumberku je delovala slovensko-hrvaška bolnica SHVPB. Na Gorenjskem so bile osnovane predvsem ambulante in manjše postojanke odredov. Na Primorskem sta bili najboljše organizirani bolnišnica Pavla v Trnovskem Gozdu in Franja v soteski Pasice pri Cerknem, ki je v celoti ohranjena še danes. Bolnišnica Franja je bila leta 1999 razglašena za spomenik državnega pomena. Pravkar je bila vključena v evropsko kulturno dediščino kot spomenik univerzalne humanosti. V Franji se je zdravilo 987 ranjencev, med njimi 82 ranjencev drugih narodnosti – to so bili ranjenci zavezniških misij, posadke zavezniških sestreljenih letal, prebegli vojaki tujih vojsk in ubežniki iz koncentracijskih taborišč. Bolnica Franja bo kmalu vključena v Unescovo svetovno dediščino.

V SCVPB v Kočevskem Rogu se je zdravilo okrog 10.000 ranjencev in za 7.500 je ohranjena zdravstvena dokumentacija! V vseh slovenskih partizanskih postojankah se je zdravilo okrog 22.000 ranjencev in bolnikov. Uspehi zdravljenja so bili zadovoljivi, če upoštevamo izredne razmere in pomanjkanje zdravil ter sanitetnega materiala, pogosto tudi hrane in obleke. Zdravniki so z iznajdljivostjo in improvizacijo premagovali težave in s tem stalno dvigovali nivo oskrbe ter izpopolnjevali medicinsko doktrino. Improvizirana sterilizacija s paro v zabojnikih je zamenjala prekuhavanje perila in rešila ranjence in operaterje muk, ki so zlasti pozimi v mokrih oblekah in mokrem operacijskem perilu v mrazu drgetali. Za to so izdelali škrobno-jodove teste za nadzor učinkovitosti sterilizacije s paro ter posebne teste za določanje krvnih skupin. Ozdravljenih je bilo 61,1% ranjencev in odpuščenih v svoje enote. 14,7% je šlo včasno službo v zaledje na osvobojenem ozemlju, 19,7% je bilo evakuiranih večinoma v Južno Italijo z zavezniškimi letali z letališč na osvobojenem ozemlju. 2,6% je ranjencev je umrlo, za 1,9% ranjencev izvidi niso znani.

Tudi posebnost slovenske partizanske sanitete, ki je navduševala zaveznike, je bila

Slika 5. Evakuacija ranjencev.

organizacija epidemiološke službe, saj Slovenija ni poznala pegavice (rikecijskega tifusa), ki je v drugih sosednjih partizanskih pokrajinah terjal številne žrtve. Epidemija pegavice med partizani in civilnim prebivalstvom bi bila katastrofa za osvobodilno gibanje na Slovenskem.

Med vojno je civilna partizanska oblast, Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), prevzela tudi skrb za zdravstveno varstvo civilnega prebivalstva. Zdravstveni odsek pri Prezidiju SNOS-a je porazdelil civilne zdravnike in babice po okrožjih, imenoval sanitetne referente pri okrožnih odborih in uvedel brezplačno zdravljenje. Na osvobojenem ozemlju so bile ustanovljene tri civilne bolnišnice, ki so zdravile prebivalstvo zaradi različnih bolezni in tudi civilne ranjence.

LITERATURA

1. Jerina Lah P, Stritar Konjajev Z. Dejavnost žensk v vojaški in civilni partizanski saniteti, v: Delo žensk na zdravstvenem in socialnem področju v NOB, Dolenjska založba, Novo mesto, 1996.
2. Konjajev Z. Zvestoba Hipokratu. Institut za zgodovino medicine, Ljubljana, 1999.
3. Fajdiga M. V objemu človečnosti, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Ljubljana, 1998.
4. Brecej B. Medicinska doktrina v NOB v Sloveniji. Borec št. 5, maj 1982, Ljubljana: 291–299.
5. Stritar Konjajev Z, Gomzi S, Starkelj N. Medicinci v narodnoosvobodilnem boju, MedRazgl 1975; 14: 403–408.

Za enotno medicinsko doktrino je skrbel *Zdravstveni vestnik*, ki je redno izhajal.

Lahko trdimo, da so organizacija, delovanje in uspešnost slovenske partizanske sanitete izjemen spomenik človečnosti, požrtvovalnosti in solidarnosti. Pri tem so imeli velik delež medicinci in medicinke, ki so prostovoljno zapustili šolske klopi in se odločili za tvegano, neznano, skrajno naporno in nevarno pot v želji, da pomagajo sočloveku, ki je bil ranjen v boju za svobodo.

Malo verjetno je, da bi se v bližnji bodočnosti nad naš narod zgrnile vojne grozote. Ob tem se poraja vprašanje, ali bi bil odziv zdajšnjih zdravnikov in medicincev podoben onemu iz let 1941–45 ob vprašljivih vrednotah, ki se uveljavljajo v današnjem času globalizacije.